

Кримінальне право і кримінологія, кримінально-виконавче право
УДК 343.9.01

Остапчук Людмила Григорівна

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології*

Пенітенціарна академія України

Ostapchuk Lyudmila

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the
Department of Criminal, Criminal Executive Law and Criminology*

Penitentiary Academy of Ukraine

ORCID: 0000-0003-0515-0000

**КРИМІНОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ
ОРГАНАМИ ПРОБАЦІЇ
CRIMINOLOGY MODEL OF CRIME PREVENTION BY PROBATION
AUTHORITIES**

***Анотація.** Вступ. Кримінологічна модель запобігання злочинності органами пробації містить дієві інструменти, спрямовані на подолання ухилення від відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі та ризику вчинення повторних кримінальних правопорушень обліковими особами у майбутньому.*

Метою дослідження є науковий аналіз проблеми формування ефективної кримінологічної моделі запобігання злочинності серед осіб, які перебувають на обліку у пробації.

Матеріали і методи. Дослідження кримінологічної моделі запобігання злочинності органами пробації ґрунтується на результатах наукового аналізу цієї проблеми вітчизняними вченими, нормативно-правові акти, що регламентують діяльність уповноважених органів з питань пробації. У дослідженні використано філософські, загальнонаукові

та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема аналізу, синтезу, дедукції, індукції, структурно-функціональний метод та інші

Результати. Встановлено, що в основу кримінологічної моделі пробації покладено: нормативно-правове забезпечення, оцінка ризиків і потреб, реалізація програм пробації і постпробаційний нагляд. Визначено, що дана модель охоплює сукупність принципів, механізмів та практик, що спрямовані на нагляд, корекцію поведінки та соціальну адаптацію осіб, які вчинили злочини і базується на ключових принципах: індивідуальному підході, контролю, альтернативності покарання у виді позбавлення волі, залучення громади. Сформовано компоненти кримінологічної моделі запобігання злочинами органами пробації, а саме: нагляд і контроль, реабілітація і корекція та соціальна інтеграція, що дозволяє застосувати такі пробаційні моделі, як соціального контролю, реабілітації та ризик-оцінки. Реабілітаційна спрямованість діяльності органів пробації дозволяє усунути причини кримінально-протиправної поведінки та закласти фундамент для переходу від каральної системи виконання покарань до застосування елементів інклюзії.

Висновки. Досягнення мети реалізації кримінологічної моделі запобігання злочинам органами пробації слугуватиме низка превентивних заходів (таких як, загальне, спеціальне і індивідуальне запобігання), ефективна правоохоронна діяльність, справедливе судочинство та реабілітація правопорушників.

Ключові слова: *кримінологічна модель, злочинність, засуджені, пробація, кримінально-правові заходи, не пов'язані з ізоляцією правопорушників, організаційно-правовий механізм взаємодії пробації, пробаційна програма.*

Summary. Introduction. *In the article the author criminological model of crime prevention by probation authorities contains effective tools aimed at*

overcoming non-custodial evasion and the risk of future re-offenses by registered persons.

The purpose of the study is a scientific analysis of the problem of forming an effective criminological model of crime prevention among persons on probation.

Materials and methods. The study of the criminological model of crime prevention by probation authorities is based on the results of the scientific analysis of this problem by domestic scientists, legal acts regulating the activities of authorized probation authorities. The research used philosophical, general scientific and special methods of scientific knowledge, including analysis, synthesis, deduction, induction, structural-functional method and others

The results. It has been established that the basis of the criminological model of probation is: regulatory and legal support, assessment of risks and needs, implementation of probation programs and post-probation supervision. It was determined that this model covers a set of principles, mechanisms and practices aimed at supervision, behavior correction and social adaptation of persons who have committed crimes and is based on key principles: individual approach, control, alternative punishment in the form of imprisonment, community involvement. The components of the criminological model of crime prevention by probation authorities have been formed, namely: supervision and control, rehabilitation and correction, and social integration, which allows the application of such probation models as social control, rehabilitation, and risk assessment. The rehabilitative orientation of the activities of probation bodies allows to eliminate the causes of criminal and illegal behavior and to lay the foundation for the transition from the punitive system of execution of punishments to the application of elements of inclusion. Conclusions. Achieving the goal of implementing the criminological model of crime prevention by probation authorities will be served by a number of preventive measures (such

as general, special and individual prevention), effective law enforcement activities, fair trial and rehabilitation of offenders.

Key words: *criminological model, crime, convicts, probation, criminal legal measures not related to the isolation of offenders, organizational and legal mechanism of cooperation of probation, probation program.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку суспільства та правової системи питання ефективності діяльності органів пробації, у частині запобігання злочинності стає надзвичайно актуальним. Кримінологія як наука про злочинність, її причини та способи запобігання постійно еволюціонує, відображаючи зміни у соціальних, економічних та політичних реаліях. У цій статті здійснено спробу за допомогою методу кримінологічного моделювання створити якісно нову модель запобігання злочинності органами пробації з виокремленням її основних та дієвих елементів. Оскільки саме в умовах реформування державної кримінально-виконавчої системи, особлива увага приділяється саме покаранням, альтернативним позбавлення волі, інноваційним підходам виконання та відбування покарань, які включатимуть психологічну підтримку, соціальну інтеграцію та індивідуальний супровід правопорушників, і які показали свою ефективність у багатьох країнах.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження сучасних підходів у частині запобігання злочинності є надзвичайно важливим для подальшого розвитку системи кримінального правосуддя в Україні. Кримінологічна модель в науці має певну історію, яка починається з 70-х років ХХ століття. У сучасний період, серед вчених які використовувати даний метод варто згадати В. Аніщенко [10], М. Ларченко [1], О. Джужу [7], А. Степанюка [8], Н. Сметаніну [6], І. Яковець [9], Р. Басенко [11], В. Коваленко [11] та інших, ідеї яких стали науково-теоретичною основою даної публікації.

Метою дослідження є науковий аналіз проблеми формування ефективної кримінологічної моделі запобігання злочинності серед осіб, які перебувають на обліку у пробації.

Матеріали і методи. Дослідження кримінологічної моделі запобігання злочинності органами пробації спирається на результати наукового аналізу цієї проблеми вітчизняними вченими, нормативно-правові акти, що регламентують діяльність уповноважені органи з питань пробації. У дослідженні використано філософські, загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема аналізу, синтезу, дедукції, індукції, структурно-функціональний метод та інші.

Виклад основного матеріалу У сучасній кримінології пробація є однією з ключових моделей, яка дозволяє оптимізувати систему виконання кримінальних покарань, зменшити рівень рецидиву та сприяти реінтеграції правопорушників у суспільство. Пробація як соціально-правовий інститут виступає ключовим елементом сучасної кримінальної юстиції. Вона забезпечує ефективне управління ризиками та реабілітацію правопорушників, дозволяючи їм виправитися без позбавлення волі. Серед проблем сучасної кримінології М. Ларченко називає ефект запізнення, який проявляється розривом між реальним станом суспільства та його кримінологічним діагнозом, а тому ефективність побудови кримінологічної моделі визначається трьома компонентами: метою і функціями системи; підсистемами що їх реалізують і взаємозв'язками між ними [1, с. 369]. Основними структурними елементами кримінологічної моделі пробації є: нормативно-правове забезпечення, оцінка ризиків і потреб, реалізація програм пробації і постпробаційний нагляд.

Нормативно-правове регулювання є основою функціонування уповноважених органів з питань пробації, включає законодавчі акти, що визначають процедуру застосування виконання покарань, не пов'язаних з

позбавленням волі, прав та обов'язки суб'єктів пробації, а також умов виконання та контролю пробаційних заходів.

1. Закони та нормативно-правові акти, що визначають правову основу функціонування пробації і осіб, що перебувають під наглядом пробації, це: Закон України «Про пробацію» [3], Кримінальний Кодекс України (ст. 81, 82) [2].

2. Положення про Державну установу «Центр пробації», Правила внутрішнього трудового розпорядку, положення про структурні підрозділи Центру пробації, положення про Філії та уповноважені органи з питань пробації [5].

3. Права та обов'язки, визначають права правопорушників і обов'язки працівників пробації (регламентовані в посадових інструкціях), забезпечуючи баланс між наглядом і підтримкою.

2. *Оцінка ризиків і потреб* є ключовим елементом пробації, що дозволяє визначити рівень ризику повторних (рецидивних) правопорушень та індивідуальні потреби осіб, що знаходяться на обліку в органах пробації, з використанням стандартизованих методик оцінки наприклад, опитувальники, інтерв'ю чи анкетування. На основі їх даних, складається індивідуальний план пробації, що враховує потреби і ризики особи, який можливо коригувати відповідно до змін у поведінці правопорушника.

Реалізація програми пробації включає виконання запланованих заходів і втручань, спрямованих на виправлення правопорушника та його ресоціалізацію.

Включають заходи соціальної допомоги (консультування, професійне навчання, працевлаштування та перевірку засудженого за місцем проживання) та надання психологічної підтримки (лікування від залежностей та інших поведінкових проблем). Крім того, здійснюється постійний нагляд за дотриманням умов пробації, включаючи регулярні звіти та перевірки.

Важливим елементом кримінологічної моделі запобігання злочинності може слугувати *постпробаційний нагляд*. Основним завданням якого б стало забезпечення підтримки осіб, які були зняті з обліку пробації, щоб зменшити ризик рецидиву і сприяти успішній соціалізації таких осіб. Першочерговими заходами постпенітенціарної пробації може бути: допомога в пошуку та збереженні роботи, забезпечення доступу до необхідних соціальних послуг, сприяння налагодженню і підтримці здорових соціальних контактів, а також моніторинг процесу адаптації до життя без нагляду і своєчасна реакція на проблеми.

Кримінологічна модель пробації охоплює сукупність принципів, механізмів та практик, що спрямовані на нагляд, корекцію поведінки та соціальну адаптацію осіб, які вчинили злочини. Розвиток цієї моделі в сучасних умовах диктується як необхідністю гуманізації кримінальної юстиції, так і економічною доцільністю. На нашу думку, кримінологічна модель пробації базується на декількох ключових принципах:

1. Індивідуальному підході – де кожен випадок оцінюється окремо з урахуванням особистісних характеристик правопорушника, його соціально-психологічного стану та обставин, що привели до вчинення кримінального правопорушення. Це дозволяє скласти індивідуальний план пробації, який найкраще відповідає потребам реабілітації конкретної особи.

2. Контроль та підтримка – служба пробації здійснює регулярний моніторинг виконання покарань, надає психологічну допомогу та соціальну підтримку, сприяє у працевлаштуванні та реінтеграції у звичне життя. Така подвійна роль контролю та підтримки забезпечує баланс між вимогами до правопорушника, його потребами в реабілітації і забезпечує суспільну безпеку.

3. *Альтернативність покаранню у виді позбавлення волі* - пробація розглядається як альтернативний вид покарання, що дозволяє уникнути негативних наслідків ізоляції від суспільства, таких як стигматизація, руйнування соціальних зав'язків і втрати роботи. Це особливо важливо для правопорушників, які вчинили кримінальні проступки або злочини з необережності, щиро розкаялися, відшкодували спричинену злочином шкоду та співпрацювали з органами досудового розслідування.

4. *Залучення громади*. Пробація передбачає активну участь громадських організацій, місцевих громад у процесі реабілітації правопорушників, що сприяє розвитку соціальної відповідальності та інтеграції їх у суспільство. На органи пробації покладено виконання адміністративних (кримінальних) санкцій (покарань), пов'язаних з безоплатними роботами у громаді, а також з оплачуваними роботами боржників по аліментах на дітей, і залучення їх до суспільно-корисної діяльності.

В сучасних умовах пробація набуває особливого значення у таких аспектах:

1. *Зменшення рецидиву* – наукові дослідження показують, що правопорушники, які проходять через систему пробації, мають нижчі показники рецидиву порівняно з тими, хто відбуває покарання в установах виконання покарань і ізолюванні від суспільства. Це пов'язано з тим, що пробація сприяє збереженню соціальних зв'язків, надає необхідну підтримку та допомагає уникнути кримінальної субкультури.

2. *Соціальна ефективність* – ізоляція правопорушників у виправні установи потребує значних фінансових ресурсів. Пробація є більш економічно ефективною альтернативою, оскільки зменшує витрати на утримання ув'язнених і дозволяє правопорушникам залишатися продуктивними членами суспільства.

3. Гуманізація кримінальної юстиції – пробація відповідає принципам гуманізму правосуддя, оскільки покарання не пов'язані з позбавленням волі, є більш гуманними у порівнянні з позбавленням волі на певний строк. Це важливо саме для створення гуманної та менш репресивної системи кримінального правосуддя.

4. Підвищення соціальної відповідальності. Пробація залучає громаду до процесу реабілітації, що сприяє формуванню колективної відповідальності за соціальну інтеграцію правопорушників, підвищує рівень соціальної згуртованості і зміцнює суспільні зв'язки.

5. Інноваційні підходи. Сучасна пробація активно використовує новітні технології та інноваційні методи, такі як електронний моніторинг, цифрові платформи для спостереження та комунікації з правопорушниками з використанням електронних гаджетів та мережі Інтернет («Пробація у смартфоні»).

Кримінологічна модель запобігання злочинності – це система заходів спрямованих на попередження вчинення злочинів [6, с. 328]. Нами складено кримінологічну модель запобігання злочинам, яка об'єднує компоненти нагляду і контролю, реабілітації і корекції та соціальної інтеграції. Що дозволяє застосовувати різні методи та підходи, які базуються на постійному моніторингу поведінки правопорушника, надання йому психологічної і соціальної допомоги, з метою повернення до нормального життя в суспільстві. Кримінологічна модель запобігання злочинам органами пробації (табл. 1) забезпечує комплексний підхід до запобігання злочинам, залучаючи різні галузі знань і практики.

Таблиця 1

Компоненти кримінологічної моделі запобігання злочинам органами пробації

Компоненти	Що реалізується	Пробаційні моделі
Нагляд і контроль	Включає постійний моніторинг поведінки правопорушника,	Модель соціального контролю: Орієнтована на забезпечення

	виконання ним умов відбування призначеного судом виду покарання, а також виявлення ризиків повторного правопорушення. Це може включати регулярні звіти пробаціонера, перевірки за місцем проживання та відбування покарання, застосування електронних засобів контролю тощо.	контролю за поведінкою правопорушників і попередження вчинення нових кримінальних правопорушень. Використовується переважно у системах з низьким рівнем толерантності до правопорушень.
Реабілітація і корекція	Спрямована на зміну поведінки правопорушника через надання психологічної, соціальної та іншої допомоги. Включає програми з розвитку соціальних навичок, терапію від залежностей, освітні курси та працевлаштування	Модель реабілітації: Зосереджена на терапевтичному підході, підтримці та наданні допомоги правопорушникам для їх соціального відновлення. Використовується у системах, що надають перевагу гуманістичним методам і реабілітації.
Соціальна інтеграція	Підтримує правопорушника в процесі повернення до нормального життя в суспільстві. Мета цього компоненту – забезпечити успішну адаптацію особи через підтримку в пошуку роботи, житла, відновлення соціальних зв'язків та інше	Модель ризик-оцінки: Базується на систематичній оцінці ризиків, пов'язаних з імовірністю повторного правопорушення, і відповідному управлінні цими ризиками. Передбачає індивідуалізований підхід до кожного випадку та підбір адекватних заходів впливу.

Джерело: сформовано на основі [3; 4]

Ефективність кримінологічної моделі запобігання злочинності визначається здатністю її практичних підходів до зниження рівня злочинності та підвищення суспільної безпеки [6, с. 329]. Досягнення цієї мети, на нашу думку, включає такі компоненти, як превентивні (загальне, спеціальне і індивідуальне запобігання), ефективна правоохоронна діяльність, справедливе судочинство та реабілітація правопорушників.

Один з ключових показників ефективності кримінологічної моделі – *здатність запобігати* вчиненню кримінальних правопорушень. Ефективні превентивні заходи включають освітні програми, соціальні ініціативи та

технологічні рішення для зменшення ризику вчинення кримінально-протиправних діянь. Надійна *система правоохоронних органів* забезпечує швидке та ефективно розслідування кримінальних правопорушень, а також притягнення до відповідальності осіб, які їх вчинили [7, с. 43]. Це включає належну підготовку кадрів, запровадження сучасних цифрових технологій і дотримання правових стандартів. Застосування принципу верховенства права в судовій системі є важливим аспектом кримінологічної моделі запобігання злочинності, оскільки ефективно судочинство передбачає об'єктивне та неупереджене вирішення справ, призначені покарання, що відповідає тяжкості вчиненого кримінально-протиправного діяння та можливість захисту порушених прав у порядку апеляції [8, с. 61]. Крім того, кримінологічна модель повинна передбачати механізми для *реабілітації правопорушників та їх інтеграції* у суспільство. Це включає програми виправлення, підтримки та навчання, які допомагають зменшити ризик рецидиву [9].

Попри всі досягнення, кримінологічна запобігання злочинності органами пробації має низку проблем, до яких належать: недостатнє фінансування, корупція, недосконалість законодавства та складність інтеграції новітніх цифрових технологій. Крім того, соціально-економічні фактори, такі як бідність, безробіття та низький рівень освіти, продовжують бути вагомими факторами злочинності [10, с. 28].

Подальший розвиток кримінологічної моделі потребує інтеграції інноваційних підходів та міжнародного досвіду. Серед перспективних напрямків можна виокремити: технологічні інновації (використання баз даних для прогнозування вчинених кримінальних правопорушень, особами, які перебувають на обліку у пробації і управління ризиками), розширення соціальних програм (інвестиції у програми спрямовані на підтримку вразливих груп населення та профілактику злочинності на загальнодержавному рівні) та міжнародне співробітництво (обмін

кращими практиками з країнами, що мають позитивний досвід запобігання злочинності). На сьогодні, окремої уваги заслуговує проєкт «Пробація у смартфоні», що включає корисні посилання на додатки є-суд, дія, безоплатна правова допомога, процедура складання досудової доповіді та ознайомлення з її текстом обвинуваченого з використанням інтернет зв'язку та мобільних ресурсів.

Висновки. Кримінологічна модель запобігання злочинам органами пробації є важливим елементом сучасної системи кримінальної юстиції, що дозволяє ефективно поєднувати нагляд, контроль і реабілітацію правопорушників. Завдяки своїм принципам і значенню, вона сприяє зменшенню рецидиву, економії державних ресурсів, гуманізації правосуддя та підвищенню соціальної відповідальності. Нагляд це категорія в основу розуміння якої закладено поняття «спостереження», саме спостереження з наданням як правової допомоги, так і підтримки у вирішенні проблемних питань без мети подальшої перевірки, що є ознакою контролю. В основу сучасної моделі функціонування органів пробації повинно бути закладено принципи моделювання, стратегічного планування, оскільки створення кримінологічної моделі запобігання злочинності органами пробації є важливою та динамічною складовою багатогранного підходу запобігання кримінально протиправним проявам на державному рівні, а ефективна побудова такої моделі приведе до зміни саме у сформованій парадигмі філософії кримінального правосуддя [11, с. 205], оскільки саме реабілітаційна спрямованість діяльності органів пробації включає усунення першочергових причин кримінально-протиправної поведінки та закладає фундамент для швидкого переходу від каральної системи виконання покарань до застосування елементів інклюзії.

Література

1. Ларченко М.О. Кримінологічна модель взаємодії макроекономічних, соціальних та демографічних показників. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4(48). С. 367-377.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 81. Ст.82.
3. Про пробацію: Закон України від 05.02. 2015 року № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.
4. Про затвердження порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: Наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019 № 272/5 станом на 05.02.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text> (дата звернення: 24.06.2024).
5. Положення про державну установу «Центр пробації»: Наказ Міністерства юстиції України № 896/5 від 29.03.2024. URL: <https://drive.google.com/file/d/13NK8RzVNL5bNgr4d551jrjIWx-wVDWDQ/view> (дата звернення: 24.06.2024).
6. Сметаніна Н.В. Інформаційна модель злочинності у пострадянській кримінології. *Порівняльне аналітичне правознавство*. 2013. № 3(1). С. 327-331.
7. Джужа О., Мойсєєв Є. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспект). Монографія. Київ: Правник: Нац. акад. внутр. справ України, 1998. 84 с.
8. Степанюк А. Ф. До питання про реформи у сфері виконання покарань. *Право України*. 2019. № 7. С. 53-65.
9. Автухов К.А., Гель А.П., Романов М.В., Човган В.О., Яковець І.С. Умовно-дострокове звільнення та заміна покарання більш м'яким.

Дотримання прав людини у пенітенціарній системі України: монографія. Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 480 с.

10. Аніщенко В.О. Актуальні напрями вдосконалення управління персоналом уповноважених органів із питань пробації: економіко-правовий аспект. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. № 12. С. 25-30.

11. Басенко Р.О., Аванесян Г.М., Коваленко В.Ф. Інституціювання пробації в контексті гуманістичного та євроінтеграційного потенціалу правової системи України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 203-208.

References

1. Larchenko M.O. (2013). Criminological model of the interaction of macroeconomic, social and demographic indicators. *University scientific notes*, 4(48), 367-377 [in Ukrainian].

2. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 04/05/2001 No. 2341-III. (2001). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian].

3. On probation: Law of Ukraine dated 05.02. 2015 No. 160-VIII. (2015). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian].

4. On approving the procedure for supervising and conducting social and educational work with those sentenced to punishments not related to deprivation of liberty: Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated January 29, 2019 No. 272/5 as of February 5, 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text> [in Ukrainian].

5. Regulations on the state institution "Probation Center": Order of the Ministry of Justice of Ukraine No. 896/5 dated 29.03.2024. URL: <https://drive.google.com/file/d/13NK8RzVNL5bNgr4d551jrjIWx-wVDWDQ/view> [in Ukrainian].

6. Smetanina N.V. (2013). Information model of crime in post-Soviet criminology. *Comparative analytical jurisprudence*, 3(1), 327-331 [in Ukrainian].

7. Dzhuzha O., Moiseev E. (1998). Problems of criminal victimology (criminological, psychological and penitentiary aspect). Monograph. Kyiv: Pravnyk: Nats. Acad. internal of Ukrainian Affairs [in Ukrainian].

8. Stepanyuk A. F. (2019). To the issue of reforms in the sphere of execution of punishments. *Law of Ukraine*, 7, 53-65 [in Ukrainian].

9. Autukhov K.A., Gel A.P., Romanov M.V., Chovgan V.O., Yakovets I.S. (2015). Parole and replacement of punishment with more lenient ones. Observance of Human Rights in the Penitentiary System of Ukraine: Monograph. Kharkiv: Human Rights Publishing House, P. 480 [in Ukrainian].

10. Anishchenko V.O. (2018). Actual areas of improvement of personnel management of authorized bodies on probation issues: economic and legal aspect. *Eastern Europe: Economy, Business and Management*, 12, 25-30 [in Ukrainian].

11. Basenko R.O., Avanesyan H.M., Kovalenko V.F. (2021). Institutionalization of probation in the context of humanistic and European integration potential of the legal system of Ukraine. *Entrepreneurship, farming and law*, 5, 203-208 [in Ukrainian].